

ПРО ДВА ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

У серпні 1991 р. Україна, від'єднавшись від СРСР, відновила свою незалежність. Відтоді в державі розпочався процес відродження національної історичної пам'яті, адже довготривале перебування України під владою Москви призвело до того, що українці почали поступово забувати своє коріння, цуратися рідної мови, нехтувати усталені традиції. Там, де радянському тоталітарному режимові не вдалося знищити українців фізично, застосовано інших методів. Одним із найнебезпечніших і дієвих виявився метод русифікації, руйнівні наслідки якого відчуваємо ще й сьогодні. Українцям знадобилося не одне десятиліття, щоб хоча б почасти позбутися комплексу меншовартості й нарешті усвідомити, що мова – то є не просто спосіб спілкування між людьми, а то є універсальний інструмент, за допомогою якого можна об'єднувати людську масу в єдину націю, здатну дати гідну відсіч будь-якому ворогові.

Про свій намір розбудувати взаємовідносини з Європейським Союзом на принципах інтеграції Україна заявила ще на початку 1990-х, а в 1998 р. наша держава вже мала затверджену «Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу». Внутрішні реформи, спрямовані на створення надійних механізмів політичної стабільності та безпеки, на модернізацію української економіки та подолання технологічної відсталості, на забезпечення верховенства права, поваги до прав людини і основоположних свобод, заторкнули й питання функціонування й розвитку сучасної української мови. Останні кілька років українська мова переживає бурхливий період свого розвитку, а в щоденний узус українців увійшла терміносполука *«лагідна українізація»*, схожа на *«українізацію»* – термін, яким названо період не менш бурхливого розвитку нашої мови в 20-ті роки минулого століття. Проведено історичні паралелі між двома окресленими періодами розвитку української

мови, загальноково проаналізовано її стан і статус. Акцентовано на взаємозв'язку між євроінтеграційними процесами, що відбуваються в Україні сьогодні, і тими трансформаціями, які простежуються в сучасній українській мові. Відповідно до мети застосовано загальнонауковий метод – актуалістичний, методологічну основу якому правлять принципи історизму, причиновості, системності й принцип загального зв'язку явищ. Доведено, що сьогодні держава проводить цілісну мовну політику, і це позитивно відбивається як на статусному, так і на корпусному плануванні української мови.

Ключові слова: євроінтеграція, сучасна українська мова, українська мова 20-х рр. XX ст., мовна політика.

ON TWO PERIODS OF DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE: HISTORICAL PARALLELS

In August 1991, Ukraine, having seceded from the USSR, restored its independence. Since then, the revival of national historical memory has begun in the state since the long stay of Ukraine under the rule of Moscow led to the fact that Ukrainians began to gradually forget their historical roots, be ashamed of their native language, and neglect established traditions. Where the Soviet totalitarian regime failed to physically destroy the Ukrainians, other methods were used. One of the most dangerous and effective was the method of Russification, the devastating consequences of which we still feel today. It took Ukrainians more than one decade to at least partially get rid of their inferiority complex and finally realize that language is not just a way of communicating between people, but a universal tool that can be used to unite the human mass into a single nation, capable of giving a worthy rebuff to any enemy.

Ukraine announced its intention to develop relations with the European Union on the principles of integration back in the early 1990s, and in 1998 our state already had an approved «Strategy for Ukraine's integration into the European Union». Internal reforms aimed at creating reliable mechanisms for political stability and

security, at modernizing the Ukrainian economy and overcoming technological backwardness, at ensuring the rule of law, respect for human rights and fundamental freedoms, have also affected the functioning and development of the modern Ukrainian language. For the past few years, the Ukrainian language has been experiencing a rapid period of its development, and the term «Gentle Ukrainization» has entered the daily routine of Ukrainians, similar to «Ukrainization» – a term that names the period of no less rapid development of our language in the 20-s years of the last century. Historical parallels between the two periods of development of the Ukrainian language are drawn, its condition and status are analyzed in a general way. It is focused on the relationship between the European integration processes taking place in Ukraine today and those transformations that can be traced in the modern Ukrainian language. According to the purpose of the article, a general scientific method is applied – an actualistic one, the methodological basis of which is the principles of historicism, causality, systemicity and the general connection of phenomena. It has been proven that today the government implements a comprehensive language policy and this has a positive effect on both the status and corpus planning of the Ukrainian language.

Key words: European integration, modern Ukrainian language, Ukrainian language of the 20-s XX century, language policy.

Актуальність проблеми зумовлена тими історичними викликами, які постали сьогодні перед Україною та її народом, перед українською культурою та її надважливою складовою – власне мовою. Через повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року під загрозою зникнення опинилися не тільки цілі українські міста й села, а й люди (!) – носії живої української мови. Шлях до євроінтеграції, обраний українським народом цілком свідомо й добровільно ще на початку 1990-х (згадаймо Постанову Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 р.), став для східного сусіда України – Росії, чи не найбільшим тригером останніх тридцяти років.

Питання української мови в контексті європейської інтеграції висвітлено в численних публікаціях вітчизняних науковців. Так, низку своїх ґрунтовних праць щодо дослідження європейського підходу до мовної політики, вивченню європейських засад і критеріїв мовної політики з перспективою їх упровадження в Україні присвятив Б. Ажнюк. Мовній політиці як інструменту розвитку комунікативного простору Європейського Союзу приділено увагу в розвідках Н. Пелагеші. Про основні проблеми розвитку української мови і культури в євроінтеграційній стратегії України йдеться в праці І. Костири. Розглянувши конкретні приклади впливу англійської мови на українську, Т. Семигінівська висвітлила питання впливу глобалізації на культуру та мову суспільства. Проте, на нашу думку, на сьогодні бракує розвідок про українську мову в діахронічному аспекті, адже наша мова за доби «українізації» вже переживала такий же бурхливий період свого розвитку, який вона переживає сьогодні, у період «лагідної українізації» в контексті європейської інтеграції.

Мета – проаналізувати два періоди бурхливого розвитку української мови, один із яких припав на 20-ті роки ХХ ст., а другий – кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХІ ст.; провести історичні паралелі між українською мовою тодішньою і сучасною, загальною розглянувши її стан і статус в контексті євроінтеграції; визначити рівень сформованості мовної політики в країні.

Під європейською інтеграцією розуміємо процес зближення України з Європейським Союзом на законодавчому, політичному, економічному, соціальному та культурному рівнях (Урядова кампанія ЕУКраїна, 2020).

Як відомо, за президенства Л. Кучми (1994-2005 рр.) українська мова згідно зі ст. 10 Конституції України набула статусу державної: «**Стаття 10.** Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» (Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996), проте зреалізувати цю статтю закону в реальному житті українській мові заважала тодішня антиукраїнська влада. Ось як писав про мовну політику держави (а точніше, про її відсутність) головний

редактор журналу «Урок української» С. Гречанюк: «Якби українській мові протистояла російська мова, то в Донецьку, Харкові та Одесі вже була б реальна двомовність, а не панувала російська. Якби українській культурі протистояла російська культура, то вже давно на FM-станціях звучало б щонайменше 50 відсотків української музики і телеканали демонстрували б стільки ж вітчизняного продукту. Але українській мові й українській культурі протистоїть не мова чи культура, а політика — виразно антиукраїнська. Це політика не держави (адже в Конституції зовсім інше!) — її, цю антидержавну політику, все активніше провадить антинародна й антиукраїнська влада. Проти нас і нашої мови — політичний режим, і він не вважає обов'язковим для себе Основний Закон держави, яку приватизував і почасти спродує, а почасти використовує для того, щоб витягувати з народу жили і, на випадок чого, загнати його у стійло» (Гречанюк, 2002: 4-5). Саме в такий – беззбройний (на той момент!) – спосіб, через мовну асиміляцію, Росія намагалася заволодіти чималою частиною українських територій.

У 1998 р. з-під пера О. Муровцевої вийшла показова фахова стаття «До проблеми престижу мови», у якій дослідниця вказала на низький рівень володіння українською мовою тодішніх українців: «усна ж мова пересічних громадян не вироблена, вона має серйозні відхилення від норм», і навіть в устах знавців слова (письменників, акторів, науковців) усна мова «не позбавлена порушень щодо орфоєпії, лексичних норм, словосполучень» (Муромцева, 1998: 72). На думку вченої, спричинилася до цього мовна інтерференція, адже панівною мовою в Україні досить тривалий час була, як відомо, російська мова. Покликаючись на авторитетного лінгвіста Ж. Вандрієса, який «чи не першим увів поняття "*престиж мови*", розуміючи під цим її вагу, цінність для суспільства й окремого індивіда, і вказав як на важливий чинник піднесення престижу мови використання її вищими верствами суспільства», авторка статті назвала три умови, за яких українська мова здатна стати авторитетною та престижною:

1) українську мову мусить використовувати духовна еліта нації, вона ж має навчати нею своїх дітей;

2) на українську мову повинна перейти масова культура;

3) українську мову мають вивчати за кордоном, для чого потрібно створити там українознавчі інституції (Муромцева, 1998: 72).

Зрозуміло, що були потрібні трансформації, і вони не забарилися. У 2005 р. (за президенства В. Ющенка) Україна змінила внутрішньополітичні орієнтири, узявши курс на прискорене приєднання держави до процесів європейської інтеграції. Незважаючи на те, що в історії нашої держави був момент, коли виникла реальна загроза повернення України до колоніальної залежності від Росії (за президенства В. Януковича), коли були частково анексовані українські території (Крим, Луганська й Донецька області), коли в самій державі на провладному рівні продовжувався шалений опір демократичним реформам (згадаймо, наприклад, хоч би «Партію Регіонів»), а мовне питання («*Какая разница, на каком языке говорит?*») стало обов'язковою частиною маніпулятивної політики проросійських високопосадовців, українська мова продовжувала розвиватися й стверджуватися на всій території України.

За часів президентства П. Порошенка (2014-2019 рр.) статус української мови значно підвищився. Сприяло цьому ухвалення низки важливих документів. Насамперед це був Указ «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України», підписаний президентом у травні 2018 р., а також Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», підписаний П. Порошенком у квітні 2019 р. Саме останній документ уможливив створення й функціонування такого важливого державного органу, як Національна комісія зі стандартів державної мови. На членів Комісії, згідно зі ст. 44 названого закону, були покладені численні обов'язки, головними з яких, на нашу думку, є такі:

- затвердження стандартів державної мови;

- затвердження вимог до рівнів володіння державною мовою особами, що претендують на вступ на державну службу;

- затвердження вимог до рівнів володіння державною мовою для набуття громадянства України;

- організація іспитів для визначення рівня володіння державною мовою.

Отже, цей закон зобов'язав усіх (щоправда, є кілька винятків) державних службовців володіти українською мовою: якщо людина претендує на державну посаду, вона повинна підтвердити свій рівень знань з української мови, склавши іспит письмово й усно. Прикметно, що для тих претендентів, хто недостатньо опанував державну мову, організовано численні курси для підготовки до складання іспиту.

Окрім того, завдяки цьому законіві в Україні розпочав свою роботу й Уповноважений із захисту державної мови, покликаний виконувати два основних завдання:

1 – захищати українську мову як державну;

2 – захищати права громадян України на отримання державною мовою інформації та послуг у сферах суспільного життя.

Популяризації української мови, підвищенню її престижу та авторитетності сприяло, на нашу думку, і запровадження мовних квот на радіо та телебаченні. Звертає на себе увагу, що деякі статті або частини статей цього закону відтерміновані (строк набуття чинності яких варіює від 6 місяців і до 10 років), що дозволяє говорити про наявність мовного планування на рівні держави.

Розбудова мовної політики на державному рівні продовжилася й за президенства В. Зеленського (від травня 2019 р. і до тепер). У липні 2019 р. було оприлюднено розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року “Сильна мова – успішна держава”», а вже в грудні 2020 р. – «Про затвердження плану заходів з реалізації першого етапу (до 2022 року) Стратегії популяризації української мови до 2030 року “Сильна мова – успішна держава”». Від 2021 р. в активний

узус українців увійшла терміносполука «*лагідна українізація*», що пов'язано з запровадженням на державному рівні документа «Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року». Лагідну українізацію потрактовано як добровільний повноцінний перехід російськомовного населення, що живе на території України, на українську мову (Ткаченко, 2021). Отже, питання мовної політики вийшло на національний рівень і стало одним із пріоритетних.

У зв'язку із викладеним вище можемо провести історичні паралелі між українською мовою доби 20-х років минулого століття й сьогодення. У період так званої *українізації* (хоча правильно називати обидва періоди – і тогочасний, і сьогоднішній – терміном *дерусифікація*), коли більшовики для залучення до своїх рядів широких україномовних мас «дозволили» українській мові розвиватися на теренах УСРР, вона зазвучала на повний голос в усіх сферах суспільного життя (державні установи, заклади освіти, армія, церква та ін.). Ось як писав про статус тогочасної української мови І. Огієнко: «преса в Україні на 85% стала українською, а книжки видавалися переважно українською мовою. Театр скрізь став українським. Школи народні й середні перейшли на українську викладову мову, а в школі вищій частина катедр (28%) українізувалися» (Огієнко, 1949). Окрім того, були організовані спеціальні курси з української мови для осіб, що обіймали державні посади й мали бажання працювати далі. Після навчання на цих курсах усі без винятку держслужбовці мушили скласти іспит на знання офіційної мови. Проте, як відомо, природний розвиток тогочасної української мови було перервано нищівною хвилею сталінського терору, розпочатого наприкінці 20-х років минулого століття.

Тоді ж таки почалося втручання більшовиків і в корпусне планування української мови. Як відомо, 1928 року було ухвалено так званий «харківський» правопис, або правопис Скрипника, що став результатом тривалої і копіткої роботи перших нормалізаторів тогочасної української літературної мови. До

складу правописної комісії входили такі авторитетні мовознавці, як: О. Синявський, А. Кримський, В. Ганцов, О. Курило, М. Сулима, Г. Голоскевич та ін. Зрозуміло, що він не був досконалим, проте на той час то був перший офіційний правопис, який об'єднав дві (почасти різні) мовні традиції орфографії – східноукраїнську та західноукраїнську. Через кілька років цей правопис було названо «націоналістичним». Спеціально створена комісія під головуванням заступника народного комісара освіти УРСР А. Хвилі ретельно переробила «Український правопис» 1928 р., позбавивши його всіх «шкідницьких» елементів в українській мові, й кодифікувала нові правила вже в русифікованому «Українському правописі» 1933 р. Як відомо, потоді український радянський правопис змінювали ще тричі (1946 р., 1960 р., 1990 р.). Уже за часів незалежності, з 1994 р. й по 1999 р., були спроби оновити правопис, у висліді чого постав проєкт реформи українського правопису, розроблений під керівництвом професора В. Німчука.

Євроінтеграційні процеси, що відбуваються в Україні сьогодні, відбилися й на корпусному плануванні української літературної мови. Так, у травні 2019 р. Кабінет Міністрів ухвалив «Український правопис» у новій редакції, повернувши «до життя низку особливостей "харківського" правопису, поновлення яких має наукове підґрунтя» (Ажнюк, Стріха, 2018).

Питання правописної кодифікації, що є важливою частиною корпусного планування української літературної мови, також вирішено на державному рівні. Ними має опікуватися Національна комісія зі стандартів державної мови, і це чітко прописано у вище згадуваному Законі: Комісія «напрацьовує з урахуванням пропозицій та висновків Інституту української мови Національної академії наук України, інших наукових та освітніх установ і затверджує стандарти державної мови, зокрема:

- а) правопис української мови та зміни до нього;
- б) українську термінологію;
- в) стандарти транскрибування і транслітерації» (Закон України. Про забезпечення функціонування української мови як державної, 2019).

Показово, що там-таки чітко окреслено й позицію Національної комісії щодо збереження чистоти української мови: «Комісія під час напрацювання стандартів української термінології в різних галузях сприяє застосуванню українських слів, словосполучень і термінів замість іншомовних» (Закон України. Про забезпечення функціонування української мови як державної, 2019).

Висновки: зміна зовнішньополітичних пріоритетів України, подальша розбудова й поглиблення взаємовідносин між нашою країною та Європейським Союзом уможливили запровадження реформ і в культурній сфері, зокрема в сучасній українській мові. Загальною проаналізувавши стан і статус української мови доби українізації і сучасного періоду, ми виявили певну тотожність, що дозволило нам провести історичні паралелі між двома періодами бурхливого розвитку української мови. Доведено, що сьогодні держава проводить цілісну мовну політику, що виявляється в ухваленні низки відповідних законів, які передбачають обов'язкове володіння українською мовою держслужбовцями й особами, які хочуть набути статусу громадянина України, обов'язкове вживання української мови в усіх сферах суспільного життя, створення державних інституцій для вироблення стандартів української мови й для її захисту і т.д. Усе це позитивно відбивається як на статусному, так і на корпусному плануванні української мови.

Перспективними, на нашу думку, є дослідження подальшого розвитку української мови в контексті європейської інтеграції України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ажнюк Б., Стріха М. Про нову редакцію (проект) Українського правопису 2018. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/pro-novu-redakciyu-proekt-ukrayinskogo-pravopisu>.
2. Гречанюк С. На євроконі Росінанті – це теж під російський бульдозер. Урок української. 2002. №5-6. С.4-5.

3. Закон України. Про забезпечення функціонування української мови як державної. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019. № 21. С. 81. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#top>.
4. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. № 30. С. 141. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Муромцева О. Г. До проблеми престижу мови. Мова і культура : 6-а міжнародна конференція. Київ: Collegium, 1998. Т. 3. С. 72-73.
6. Огієнко І. Історія української літературної мови [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>.
7. Ткаченко О. Лагідна українізація: навіщо вона потрібна і з кого її слід починати. Режим доступу: <https://focus.ua/uk/politics/482766-laskovaya-ukrainizaciya-zachem-ona-nuzhna-is-kogo-ee-sleduet-nachinat>.
8. Урядова кампанія ЕУкраїна. 2020. Режим доступу: <https://association4u.in.ua/>.

REFERENCES:

1. Azhnyuk, B., Strikha M. (2018). Pro novu redaktsiyu (proekt) Ukrayins'koho pravopysu [About the new edition (project) of the Ukrainian Spelling Book]. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/pro-novu-redakciyu-proekt-ukrayinskogo-pravopisu> [in Ukrainian].
2. Hrechanyuk, S. (2002). Na yevrokoni Rosinanti – tse tezh pid rosiys'kyu bul'dozer [At the Eurocon, Rocinanti is also under a Russian bulldozer]. *Urok ukrayins'koyi – Ukrainian lesson*, 5-6, 4-5 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrayiny. Pro zabezpechennya funktsionuvannya ukrayins'koyi movy yak derzhavnoyi (2019). [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR) – Vedomosti Verkhovna Rada (VVR)*, 21, 81. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#top> [in Ukrainian].
4. Konstytutsiya Ukrayiny (1996). [Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR) – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 30,

141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Muromtseva, O. H. (1998). Do problemy prestyzhu movy [To the problem of language prestige]. *Mova i kul'tura* : 6-a mizhnarodna konferentsiya. Kyiv: Collegium, 3, 72-73 [in Ukrainian].
6. Ohiyenko, I. Istoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movy [History of the Ukrainian literary language]. URL : <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm> [in Ukrainian].
7. Tkachenko, O. (2021). Lahidna ukrayinizatsiya: navishcho vona potribna i z koho yiyi slid pochynaty [Gentle Ukrainization: why it is needed and with whom it should start]. URL : focus.ua/uk/politics/482766-laskovaya-ukrainizaciya-zachem-ona-nuzhna-is-kogo-ee-sleduet-nachinat [in Ukrainian].
8. Uryadova kompaniya EUkrayina (2020) [Government campaign EUkraina]. URL : <https://association4u.in.ua/> [in Ukrainian].